

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-158>

УДК 338.48:338.439:631.584

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА НІШЕВИХ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ І СТВОРЕННЯ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ¹

EFFICIENCY OF PRODUCTION OF NICHE CEREALS IN THE CONTEXT OF ENSURING FOOD SECURITY AND CREATION OF ADDED VALUE

Мірзоева Тетяна Володимирівна

доктор економічних наук, професор,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0034-6138>

Mirzoieva Tetiana

National University of Life and Environmental sciences of Ukraine

Акцентовано увагу на необхідності забезпечення продовольчої безпеки. Наголошено, що для української національної економіки гострим питанням є створення доданої вартості. Стверджується, що вирощування нішевих культур загалом і зернових, зокрема, зумовлює низку ефектів в економічній, екологічній і соціальній площинах, але за умови ефективного управління ризиками. Проаналізовано динаміку виробництва нішевих зернових культур в Україні впродовж 2019-2023 рр. Зосереджено увагу на пшениці ярій, просі, вівсу й гречці. Виділено фактори, що стримують розвиток виробництва нішевих зернових культур. Зроблено акцент на тому, що вони сприяють забезпеченню продовольчої безпеки, розвитку виробництва продуктів із доданою вартістю, диверсифікації агробізнесу, відкривають низку можливостей для представників малого бізнесу, а їх виробництво потенційно може супроводжуватися високим рівнем ефективності.

Ключові слова: ефективність, нішеві зернові культури, продовольча безпека, ризики, агробізнес, додана вартість, диверсифікація.

The article reveals the relevance of the need to ensure food security in the world in today's conditions. Emphasis is placed on the fact that directly for the Ukrainian national economy, the creation of added value is an acute issue, especially in the context of processing of agricultural products in general and products of niche grain crops, in particular. The essence of niche cultures is briefly outlined, emphasis is placed on their multifunctionality. In particular, it is indicated that in the process of processing niche cereals, it is possible to obtain a wide range of products with added value, including in accordance with the trend of healthy food, which is gaining momentum in the world. It is argued that the cultivation of niche crops in general and cereals, in particular, leads to a number of effects in the economic, ecological and social planes, but under the condition of effective risk management. The dynamics of the production of niche grain crops in Ukraine during 2019-2023 were analyzed. During the analysis, it was found that niche grain crops were present in the crop rotation structure of all types of enterprises operating in the agricultural sector of Ukraine, including households, during the studied period. Features of the production of niche grain crops are presented on the example of their representatives, such as spring wheat, millet, oats and buckwheat. It was noted that during 2019-2023, the sown areas and gross harvests of spring wheat, millet and buckwheat increased significantly in agricultural enterprises and farms. Positive dynamics of oat production in agricultural enterprises were also revealed. The development of buckwheat production was the most dynamic in farms of all categories, including farms. The factors restraining the development of the production of niche grain crops are highlighted. Emphasis is placed on the fact that these crops contribute to ensuring food security, development of production of products with added value, diversification of agribusiness, open a number of opportunities for representatives of small businesses, and their production can potentially be accompanied by a high level of efficiency.

Keywords: efficiency, niche cereals, food security, risks, agribusiness, added value, diversification.

¹ Стаття підготовлена в рамках виконання науково-дослідної роботи на тему «Прогнозування розвитку ринку зернових нішевих культур в умовах викликів і загроз продовольчій безпеці України (з використанням економетричної моделі часткової рівноваги AGMEMOD)», державний реєстраційний номер: 0123U102156.

Постановка проблеми. За даними ООН у 2021 р. кількість людей, які постраждали від голоду в усьому світі, зросла до 828 млн, збільшившись приблизно на 46 млн, порівняно з 2020 роком і на 150 млн з початку спалаху пандемії COVID-19. Відповідно, вже в 2022 р. рівень продовольчої безпеки у світі досягнув безпрецедентного рівня і за масштабами, і за серйозністю [17]. Станом на початок 2024 р. за оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації (FAO) у всьому світі страждали від голоду більше 820 мільйонів людей, а одним із факторів, які сприяли цій жакливій ситуації є зміна клімату [18]. Проблеми продовольчої безпеки торкаються всіх континентів, найбільше страждає від недоїдання населення в африканських і азійських країнах.

За прогнозами проблема забезпечення продовольчої безпеки у світі продовжить загострюватися в найближчі десятиліття. Ймовірно зростуть ціни на продукти харчування через зміну клімату і зростання населення світу, а також, відповідно зросте й попит на продукти харчування. Загалом, проблема продовольчої безпеки у сучасному світі виходить на перший план і не вирішивши її, видається складним вирішення інших гострих економічних і соціальних проблем. Особливо значним є вплив кліматичних змін на продовольчу безпеку, очікується, що внаслідок кліматичних змін знижуватиметься продуктивність основних сільськогосподарських культур.

Окрім того, безпосередньо для української національної економіки гострим питанням є створення доданої вартості. Зокрема, актуальність даного питання є високою у взаємозв'язку з активним розвитком українського аграрного бізнесу, основним продуктом якого є сировина, що в значних обсягах експортується за кордон. Натомість, в умовах сучасних загроз і ризиків доцільно розвивати переробку, в тому числі продукції нішевих зернових культур, що дозволить створювати додану вартість у державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку нішевого виробництва в аграрній сфері в останнє десятиліття привертає все більшу увагу науковців і практиків, тому напрацювань стосовно розвитку даного напрямку нині вже є досить багато. Наприклад, колектив науковців на чолі з Л. Гебрин-Байди досліджували вирощування нішевих культур у контексті перспектив екоінноваційного сільськогосподарського виробництва в Україні [21]. Robert Hamlin та

ін. досліджували нішеве виробництво в аграрному виробництві через призму необхідності диверсифікації, насамперед, для дрібних і малих фермерів [20]. Нуге-Джі Кім акцентував увагу на тому, що нішеві культури можуть сприяти як диверсифікації у сільському господарстві, так і зміцненню здоров'я й добробуту людей шляхом надання різноманітного асортименту харчових культур [22]. Клінтон Л. із колегами у свою чергу представили дослідження щодо виробничих, фінансових, регуляторних, цінних ризиків, характерних для нішевих культур, які вирощуються у США [15]. Гілбард Е., розглядаючи варіанти нішевих культур для виробників Великобританії відмічала, що введення в сівозміну нішевих зернових культур може допомогти виробникам покращити стан ґрунту, розподілити ринковий ризик і отримати додаткові фінансові прибутки [19]. Значна частина публікацій є предметними й присвячуються конкретним нішевим культурам. Puzynska K. та ін., наприклад, розглядали овес як ефективну складову вівсяно-викової суміші в органічних і звичайних системах землеробства і наголошують, що останніми роками в Європі зростає інтерес до їх вирощування, так як вони виступають важливим елементом диверсифікації сільськогосподарства [23]. Decker E. A. та ін. в дослідженні щодо розвитку переробки вівса та впливу переробних операцій на поживність і користь для здоров'я наголошували, що овес є унікально поживним продуктом, а розвиток його переробки є надзвичайно важливим [16]. Наприклад, досліджувався потенціал ярого посівного жита зі зниженим обробітком ґрунту в системах органічного рослинництва як ефективного адаптивного підходу до управління для збільшення біорізноманіття культур [13]. Досліджувався також потенціал жита як альтернативи для сталого розвитку тваринництва в певних регіонах світу, зважаючи на можливість його вирощування на кислих ґрунтах і в умовах посухи [14]. Загалом, проблематика виробництва нішевих культур і підвищення його ефективності в контексті забезпечення продовольчої безпеки і створення додаткової вартості нині привертала значну увагу науковців і практиків в Україні та світі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тим не менше, зважаючи на широке різноманіття нішевих культур, а також беручи до уваги подальшу необхідність напрацювань щодо забезпечення продовольчої безпеки у змінних умовах сьогодення та необхідності створення доданої

вартості в державі, необхідними є подальші дослідження проблематики виробництва культур нішевих загалом і зернових, зокрема, та підвищення його ефективності. Особливо, зважаючи на те, що військова агресія росії по відношенню до України порушила стан міжнародного ринку зернових і продовольчої безпеки у світі.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнити аргументи, що визначають економічну доцільність розвитку виробництва нішевих зернових культур і обґрунтувати можливості та передумови їх ефективного виробництва в умовах сучасних ризиків для представників українського агробізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нішеві культури в переважній більшості знайомі українським аграріям, однак вони не можуть конкурувати з традиційними високомаржинальними бізнес культурами (як то пшениця озима, кукурудза, ячмінь), а тому висіваються на значно менших площах і відносяться до нішевих. Разом із тим, нішеві культури загалом і зернові, зокрема, завдяки своїй багатфункціональності є ефективним інструментом, який дозволяє агровиробникам диверсифікувати виробництво, зокрема урізноманітнювати сівозміну й оптимізувати ринки, а їх вирощування є однією з передумов забезпечення продовольчої безпеки та створення доданої вартості, що особливо важливо в умовах сучасних ризиків. Навіть якщо обсяги виробництва тієї чи іншої нішевої культури незначні й не відіграють особливої ролі на ринках зернових, включення їх до сівозміни в багатьох випадках призводить до низки позитивних ефектів, серед яких, насамперед, підвищення врожайності традиційних бізнес культур. Вагомим аргументом на користь розвитку виробництва зернових нішевих культур у контексті забезпечення продовольчої безпеки є також можливості, які вони відкривають для переробної галузі. Зокрема, в процесі переробки нішевих зернових культур отримують широкий асортимент продукції з доданою вартістю, в тому числі відповідно тренду здорового харчування, який набуває все більших обертів у світі. Важливим є й те, що нішеві культури – це можливості, насамперед, для представників дрібного й малого агробізнесу, яким складно конкурувати з великими підприємствами на ринках традиційних бізнес культур. Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що вирощування нішевих культур загалом і зернових, зокрема, зумовлює

низку ефектів в економічній, екологічній і соціальній площинах. У свою чергу, фахівці з даного питання зазначають, що «оцінка ефективності виробництва нішевих сільськогосподарських культур на засадах сталого розвитку базується на інтеграції трьох ключових компонентів: економічної, екологічної та соціальної» [3].

Станом на 2019–2023 рр. в Україні, якщо за основний критерій приймати посівну площу, нішевими в сукупності зернових можна вважати переважну більшість культур. Зокрема, якщо керуватися тим, що нішевими зерновими культурами є ті, площі посіву яких у загальній структурі посівів зернових і зернобобових займають менше 5%, то такими були пшениця яра, жито, тритикале, овес, гречка, сорго, просо, рис (табл. 1). Аналіз статистичної інформації щодо динаміки виробництва нішевих зернових культур в Україні (табл. 1, 2) засвідчив, що вони присутні в структурі сівозмін усіх видів підприємств, які функціонують в аграрній галузі, в тому числі домогосподарств населення. Станом на 2023 р. в сільськогосподарських підприємствах у сукупності виокремлених нішевих зернових за посівними площами і валовими зборами лідирували пшениця яра, просо, гречка, овес і жито, в домогосподарствах населення – овес, пшениця яра і жито, а в фермерських господарствах – пшениця яра, гречка і просо.

Зазначимо, що в Україні впродовж 2019–2023 рр. загальні посівні площі під зерновими і зернобобовими культурами та їх валові збори суттєво скоротилися – відповідно, на 28,3 та 20,5% (табл. 1). Вважаємо, що цей факт, насамперед, пов'язаний із повномасштабним вторгненням РФ до України, через що значна частина сільськогосподарських угідь втрачена і значна кількість аграрних підприємств у зоні бойових дій перестали функціонувати.

Не дивлячись на це, посівні площі під окремими нішевими зерновими культурами і їх валові збори впродовж 2019–2023 рр. в господарствах усіх категорій зросли. Найбільшою мірою – в розрізі ярої пшениці (на 15,2 і 15,7%, відповідно) та гречки (на 113,6 і 147,9%, відповідно), а щодо проса виявлено збільшення валових зборів на 20% на кінець досліджуваного періоду на фоні незначного, на 3,4%, скорочення посівних площ (табл. 1).

У фермерських господарствах також виявлено збільшення посівних площ і валових зборів пшениці ярої (на 6,1 та 5,9%, відповідно) впродовж 2019–2023 рр., щодо проса

Таблиця 1

Динаміка виробництва нішевих зернових культур в Україні, 2019–2023 рр.

	Роки							
	2019 р.		2022 р.		2023 р.		2023 р. у % до 2019 р.	
	Господарства усіх категорій							
	посівна площа, тис. га	вал. збір, тис. т	посівна площа, тис. га	вал. збір, тис. т	посівна площа, тис. га	вал. збір, тис. т	посівна площа, тис. га	вал. збір, тис. т
Культури зернові та зернобобові	15318,1	75143,2	12171,1	53863,7	10984,6	59772,2	71,7	79,5
пшениця яра	167,4	664,3	217,9	822,5	192,9	768,9	115,2	115,7
жито	115,5	334,7	102	314,0	79,3	231,2	68,7	69,1
тритикале	12,9	42,4	7,8	27,1	5,4	17,8	41,9	42,0
овес	182,5	422,0	154	378,5	165,0	427,3	90,4	101,3
гречка	69,1	85,0	121,3	147,7	147,6	210,7	213,6	247,9
сорго	46,9	192,0	15,7	40,3	13,9	42,4	29,6	22,1
просо	92,2	169,7	50,9	90,6	89,1	203,5	96,6	120,0
рис	10,6	54,6	0,7	3,1	2,2	11,1	20,8	20,3
підприємства								
Культури зернові та зернобобові	11202,3	59982,1	8741,2	42315,2	7854,9	47716,4	70,1	79,6
пшениця яра	111,1	469,2	162,6	15630,8	139,2	577,2	125,3	123,0
жито	57,9	179,3	57,6	195,9	38,9	117,6	67,2	65,6
тритикале	12,9	42,4	7,8	27,1	5,4	17,8	41,9	42,0
овес	59,6	132,7	41	101,7	52,4	146,9	87,9	110,7
гречка	28,9	33,3	88,9	106,2	115,7	166,8	зб. у 4 р.	зб. у 5 р.
сорго	37,0	167,7	11,9	32,3	10,5	34,7	28,4	20,7
просо	67,7	130,8	40,5	74,7	78,9	183,1	117,1	140,0
рис	10,6	54,6	0,7	3,1	2,2	11,1	20,8	20,3
господарства населення								
Культури зернові та зернобобові	4115,8	15161,1	3429,9	11548,5	3129,7	12055,8	76,0	79,5
пшениця яра	56,3	195,1	55,3	191,8	53,7	191,8	95,4	98,3
жито	57,6	155,4	44,4	118,1	40,4	113,6	70,1	73,1
тритикале	-	-	-	-	-	-	-	-
овес	122,9	289,4	113,0	276,9	112,6	280,3	91,6	96,9
гречка	40,2	51,7	32,4	41,5	31,9	43,9	79,4	84,9
сорго	9,9	24,3	3,8	8,1	3,4	7,7	34,3	31,7
просо	24,5	39,0	10,4	15,9	10,2	20,5	41,6	52,6
рис	-	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: [4]

зафіксовано збільшення валових зборів на 14% на фоні скорочення посівних площ на 7,8%. Найбільш динамічним виявився розвиток виробництва гречки – посівні площі під

культурою збільшилися в 3,8 рази, а валові збори – в 5,3 рази (табл. 2).

За валовими зборами в сільськогосподарських підприємствах і фермерських

Таблиця 2

**Динаміка виробництва нішевих зернових культур в Україні
у фермерських господарствах, 2019–2023 рр.**

	Роки						2023 р. у % до 2019 р.	
	2019		2022		2023		посівна площа, тис. га	вал. збір, тис. т
	посівна площа, тис. га	вал. збір, тис. т	посівна площа, тис. га	вал. збір, тис. т	посівна площа, тис. га	вал. збір, тис. т		
Культури зернові та зернобобові	2614,5	11489,7	2097,2	8407,1	1902,2	9585,8	72,8	83,4
пшениця яра	34,3	120,5	45,1	161,3	36,4	127,6	106,1	105,9
жито	10,6	33,0	8,5	27,7	7,6	25,2	71,7	76,4
тритикале	3,4	10,7	2,1	7,5	1,3	5,1	38,2	47,7
овес	15,7	32,2	8,4	18,8	10,6	28,9	67,5	89,8
гречка	8,3	8,6	25,0	27,5	31,7	45,6	зб. у 3,8 р.	зб. у 5,3 р.
сорго	6,7	27,0	2,7	5,2	2,6	9,4	38,8	34,8
просо	21,7	39,9	10,0	18,8	20,0	45,5	92,2	114,0
рис	1,3	6,0	-	-	-	-	-	-

Джерело: [4]

господарствах станом на 2023 рік у сукупності нішевих зернових культур лідирувала пшениця яра. Даний факт можна пояснити її властивостями, відповідно попитом у переробників, часто вищим рівнем рентабельності, порівняно з озимою, і можливостями її використання для пересіву озимини. Яра пшениця «відрізняється підвищеним умістом білків і клейковини, а також містить менше крохмалю» [7], завдяки чому має високі хлібопекарські та кондитерські якості. Борошно з твердих сортів пшениці ярої досить часто додають у тісто в процесі випікання хлібобулочних виробів із метою поліпшення їх споживчої якості. У всьому світі найкращі сорти макаронних виробів виготовляються з твердих сортів ярої пшениці, тому вона характеризується досить високим експортним потенціалом. Станом на 2023 р. на внутрішньому ринку України ціна товарної твердої пшениці становила 13–14 тис. грн/т, що було майже вдвічі більше за ціну на м'яку пшеницю, яка вартувала близько 7 тис. грн/т [4]. Зазначимо також, що макаронна продукція з твердих сортів ярої пшениці теж є більш вартісною, порівняно з виробами з м'яких сортів. Отже розглядаємо даний факт як одне з підтверджень того, що виробництво нішевих зернових культур є передумовою створення продукції з високою доданою вартістю. Аргументами на користь пшениці ярої є й набагато коротший термін вкладення інвестицій, порівняно

з пшеницею озимою та можливість використання в якості резерву для заміни знищеної озимої культури.

Поряд із пшеницею ярою, як перспективну нішеву зернову культуру розглядаємо просо, яке присутнє в структурі сівозмін українських сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств. Хоча просо ніколи не займало провідної ролі серед сільськогосподарських культур в Україні, тим не менше воно завжди було й залишається в структурі посівних площ. Просо є однією з основних круп'яних культур України, її цінність визначається «практично безвідходним використанням продуктів переробки в харчовій, кормовій, фармацевтичній, мікробіологічній, промисловій галузях виробництва, а також можливістю вирощування у післязливних і післяукісних посівах і як страхову культуру для пересіву озимих» [2]. В умовах сьогодення роль проса зростає, зважаючи на його високу адаптивність до ґрунтових і кліматичних умов і, зокрема, посухостійкість, а також мінімальну потребу в ресурсах. Окрім того, вагомою є роль культури в забезпеченні продовольчої безпеки, через що ООН проголосувала 2023 рік роком проса [11]. Просо часто є єдиною культурою, яку можна збирати в посушливі сезони та, відповідно, воно може бути важливим джерелом їжі для населення в багатьох регіонах світу. Важливо й те, що вирощування проса відкриває можливості

для представників дрібного і малого агробізнесу, яким складно конкурувати з великими гравцями на ринку традиційних зернових.

Що стосується економічної ефективності виробництва проса, то за оцінками фахівців у 2015–2023 рр. вона характеризувалася максимальним рівнем рентабельності 58,4% у 2015 р. і збитковістю на рівні -3,5% у 2022 р. У 2024 р. рентабельність проса прогнозується на рівні 20% [1; 6]. Така динаміка притаманна більшості нішевих культур, зернових у тому числі, й демонструє ситуативний попит на них. Разом із тим, зазначимо, що з ризиками, пов'язаними зі зниженням рентабельності виробництва аграрії можуть зіткнутися і при вирощуванні традиційних сільськогосподарських культур, свідченням чого є зниження рентабельності зернових, що має місце в останнє десятиліття. Тому питання не в тому, щоб відмовлятися від вирощування культур, які були збитковими в певний період, а в тому, щоб оцінити і мінімізувати ризики, які до цього призвели. У випадку з такою нішевою зерновою культурою як просо ризиком є непрозорість ринку культури – в багатьох випадках фермери елементарно не знають, які обсяги потрібні й куди збувати, при тому, що пропозиція формується значною мірою за рахунок внутрішнього ринку. Аналітики аграрного ринку зазначають, що ринок проса – це нестандартний трейд, де попит незначний і нарощування обсягів не спричинить маржинальність базових ринків [11]. До того ж, має місце висока волатильність цін, коли обсяги попиту незначні, а пропозиція змінюється швидко. Перелічене вимагає від агровиробників вміння передбачати проміжки часу з високою маржинальністю, виходячи з ситуації на світовому ринку. Водночас за умов, коли зовнішні ринки обмежені для українського агробізнесу, можливість балансування сівозмін, порівняно менша конкуренція з боку виробників і покупців, а також наявність внутрішнього ринку є вигідними передумовами для вирощування проса.

Станом на 2024 р. як у світі загалом, так і в Україні, зокрема, актуальним є розвиток виробництва проса, його ринку та сприяння споживанню продукту його переробки пшона через аграрну політику і програми інформування як агровиробників, так і споживачів. Зміцнення ланцюга створення вартості допоможе диверсифікувати систему виробництва агропродовольчої продукції та створити екосистему для просування проса і підвищити ефективність виробництва цієї нішевої

зернової культури. Для українських аграріїв перспективність проса значною мірою зумовлюється його експортним потенціалом, зважаючи, що Україна споживає лише 40% власного виробництва проса, а все інше реалізується за кордон.

У ході аналізу статистичної інформації щодо вирощування нішевих зернових культур в Україні виявили також, що увагу українських аграріїв упродовж 2019–2023 рр. привертала й така культура як овес, хоча на кінець досліджуваного періоду площі під ним і валові збори дещо скоротилися. Разом із тим, ця зернова культура, попри те, що є нішевою, також характеризується високою господарською цінністю, економічною привабливістю та багатофункціональністю. Усе частіше наголошується на тому, що овес є зерновою культурою майбутнього з високою господарською цінністю й високим рівнем економічної привабливості, яка необхідна людству для збереження і поширення здорового способу життя, диверсифікації аграрного виробництва, розвитку органічного сільського господарства, оздоровлення ґрунтів [5]. Також усе частіше стверджується, що молоком майбутнього є продукт переробки зерна вівса – молоко вівсяне. «Зважаючи на існуючі світові тренди щодо зміни поглядів людства на здоровий спосіб життя і розвиток органічного сільського господарства, овес, як і більшість інших нішевих зернових культур, представляє досить значні й поки що в повній мірі неоцінені можливості для диверсифікації українського аграрного виробництва та експорту і загалом підвищення прибутковості зернової галузі» [10]. Відтак, вважаємо, українським аграріям усе ж варто залишати овес у структурі сівозмін, попередньо оцінивши ризики.

Значну роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави відіграє така культура, як гречка. Щодо значного збільшення посівних площ і валових зборів гречки в сільськогосподарських підприємствах і фермерських господарствах упродовж 2019–2023 рр. вважаємо, що це значною мірою пов'язано з кон'юнктурою ринку і обмеженням експорту традиційних бізнес культур в умовах повномасштабного вторгнення. У 2022–2023 рр. українські аграрії збільшили площі під нею через те, що була незрозуміла ситуація з реалізацією, наприклад, кукурудзи, з морським коридором, із ринком збуту тих культур, які завжди давали великий тоннаж із гектара. Хоча гречка призначена в основному для внутрішнього ринку, тим не менше вона має й експортний

потенціал (до війни складав 100 тис. т крупи), а в 2023 р. Україні вдалося дещо відновити експорт: за кордон було вивезено приблизно 20–30 тис. т гречаної крупи [12]. Вважаємо, що гречка виявилася тією «подушкою безпеки», як це часто буває з нішевими культурами, яка дозволила багатьом українським аграріям мінімізувати ризики, що виникли в умовах воєнного стану. Разом із тим, уже в 2024 р. ціна на гречку на внутрішньому ринку впала через зростання обсягів її виробництва. Однак, культура все ж має перспективи, зважаючи на те, що: витрати на її вирощування майже вдвічі менші, порівняно з соняшником і пшеницею, а рентабельність її виробництва може сягати 30–50% і вище. Наприклад, у 2020 р. гречка була найприбутковішою культурою в Україні серед зернових, її рентабельність тоді сягнула 63% [9], а в 2022 р. рівень прибутковості гречки сягнув 200% [8]; попит на гречку, що властиво нішевим культурам, є невисоким, але відносно стабільним; її виробництво стає все більш перспективним експортним напрямком агробізнесу, так як у Європі зростає потреба в цій продукції через попит із боку українських біженців; гречка здобуває статус «нового світового суперфуду» завдячуючи своїм корисним властивостям, які задовольняють потреби вегетаріанців і осіб із цукровим діабетом. Окрім того, перевагами цієї культури, за рахунок яких можна досягти високого рівня економічної ефективності є проста технологія вирощування, подібна до більшості зернових; можливість вирощувати як пожнивну культуру; відсутність потреби в протруюванні насіння; можливість вирощування без добрив і пестицидів; можливість збуту, незалежно від зернових коридорів, що особливо важливо в умовах повномасштабного вторгнення. Тому вирощування гречки за налагоджених умов реалізації, зокрема за кордон, може забезпечити порівняно високий рівень ефективності для український аграріїв.

Знову ж таки можемо згадати характерні риси нішевих культур загалом і зернових, зокрема, – ситуативний попит, потенційно високий рівень рентабельності, інструмент диверсифікації виробництва і мінімізації ризиків. Усе це в повній мірі стосується й гречки. Разом із тим, варто зазначити, що хоча гречка є найдешевшою культурою у виробництві й може бути рентабельною, проте вона може демонструвати й досить низьку дохідність. Сергій Громовий, виконавчий директор Міжнародної асоціації гречки, стверджує, що причиною є порівняно низька врожайність культури

і відмічає, що «якщо фермер хоче мати рентабельність, але не має багато грошей в обігу, то йому буде вигідно сіяти гречку, а якщо фермер має великий обіг і може вкладати кошти, то він обере кукурудзу» [12]. Зазначене підтверджує й поширену думку щодо того, що нішеві культури – це сфера малого аграрного бізнесу. Загалом, нішева зернова культура гречка, як і низка інших нішевих зернових, може стати чудовою альтернативою для дрібних і малих фермерів у контексті заміни дорогим у вирощуванні кукурудзі та соняшнику.

Висновки. Таким чином, дійшли висновків, що поширення практики вирощування нішевих культур, зокрема зернових, може бути ефективним інструментом диверсифікації сільськогосподарства, насамперед для представників малого агробізнесу, і продовольчих систем, а також може сприяти більшому різноманіттю харчових продуктів у глобальній пропозиції. Переробка нішевих культур пропонує низку продуктів для збільшення різноманітності раціону, які до того ж мають високу додану вартість. Багато нішевих зернових культур також є більш поживними, ніж домінуючі традиційні бізнес культури. Наприклад, просо має вищий вміст заліза, ніж кукурудза і пшениця, хоча останні продовжують його витісняти, а гречка стає все більш популярним суперфудом у світі. Загалом аргументів щодо того, що виробництво нішевих зернових культур може сприяти забезпеченню продовольчої безпеки, створенню доданої вартості та наданню низки переваг їх виробникам досить багато.

Важливо, що виробництво нішевих зернових культур також може бути більш ефективним, порівняно з домінуючими основними культурами через притаманний їм високий рівень адаптації до природного середовища і місцевих умов. Нішеві краще переносять нерегулярні опади і неродючі ґрунти, краще себе почувають у сухих умовах і навіть у посуху й часто дозволяють виробникам отримати вищі результати там, де з іншими культурами не вдається. Характеризуються вони також високою ефективністю використання води й азоту, вимагаючи менше води і хімічних речовин, таких як синтетичні добрива та пестициди. Нішеві культури також містять значний потенціал для створення нових ринків, робочих місць і доходів – від виробництва до доданої вартості та розподілу.

Разом із тим, поширення практики вирощування нішевих зернових культур стимулюється низкою ризиків і стримуючих факторів.

Фермери часто не зацікавлені у вирощуванні, на перший погляд, неринкових і непридатних для продажу товарів. Окрім того, перешкоди, що гальмують розвиток виробництва нішевих зернових, включають маркетингові проблеми, обмежені агрономічні знання та, в багатьох випадках, вимоги до спеціалізованого обладнання. Щоб розкрити потенціал нішевих культур для сучасної агропродовольчої системи і підвищити економічну ефективність, наприклад, нішевих зернових, потрібне правильне поєднання сучасних і традиційних технологій, підходів і практик для досягнення вищої врожайності, економічної продуктивності й рентабельності, узгодження

з уподобаннями споживачів, а також систематична та комплексна оцінка ризиків із метою їх мінімізації. Тобто, виробництво нішевих культур загалом і зернових, зокрема, може супроводжуватися високою ефективністю, проте управління ним вимагає уваги до деталей. Відповідно, важливо будувати місцеві й регіональні ринки через запровадження державних стимулів і інвестицій, включаючи розвиток інфраструктури, регулювання та субсидії для учасників усього ланцюга виробництва і, можливо, переробки, а також запровадження політики закупівель, освітніх і рекламних кампаній для представників агробізнесу та споживачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Беженар І. М., Скиба Г. І. «Нішеві» культури: стан, проблеми та перспективи. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Економічні науки*. 2023. Випуск 4 (71). С. 23–32.
2. Бєленіхіна А., Костромітін В. Виробництво проса: підсумки та перспективи. Поширення і властивості. 2022. URL: <https://agro-business.com.ua/agro/ahronomiia-sohodni/item/282-vyrobnytstvo-prosa-pidsumky-ta-perspektyvy-poshyrennia-i-vlastyosti.html>
3. Вдовенко Н. М., Коробова Н. М., Шарило Ю. Є. Еволюція наукових підходів в аспекті забезпечення ефективності виробництва нішевих культур на засадах сталого розвитку і діджиталізації для реабілітації військовослужбовців і повоєнної відбудови. *Актуальні питання в сучасній науці*. 2024. № 9(27). С. 78–88.
4. Державна служба статистики України. Офіційний веб сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Діброва А. Д., Степасюк Л. М. Господарська цінність і економічна привабливість вівса в контексті розвитку нішевого виробництва. *Економіка і управління бізнесом*. 2023. Том 14, № 3. С. 53–65.
6. Дребот О. І., Височанська М. Я. Щодо ефективності виробництва проса – нішевої сільськогосподарської культури. *Економіка та суспільство*. 2024. № 67.
7. Кандул І. Яра пшениця для сівби та пересівання. 2023. URL: <https://agronomy.com.ua/statti/zernovikultury/1458-yara-pshenytsia-dlia-sivby-ta-peresivannia.html>
8. Маковей Ю. Найрентабельніша культура останніх років – шукаємо альтернативу кукурудзі. *Kurkul.com*. 2023. <https://kurkul.com/spetsproekty/1411-nayrentabelnisha-kultura-ostannih-rokiv--shukayemo-alternativu-kukurudzi>
9. Мащенко Ю., Гайденко О. Урожайність та економічна ефективність вирощування гречки залежно від удобрення в умовах північного Степу України. 2023. URL: <https://agronomy.com.ua/statti/nishevi-kultury/2083-urozhainist-ta-ekonomichna-efektyvnist-vyroshchuvannia-hrechky-zalezno-vid-udobrennia-v-umovakh-pivnichnoho-stepu-ukrainy.html>
10. Мірзоєва Т. В., Томашевський В. Ю. Обґрунтування доцільності розвитку виробництва нішевих зернових культур. *Економіка і регіон*. 2023. № 1 (88). С. 17–23.
11. Несмачна М. 2023 – рік проса: факти і особливості технології вирощування. 2023. URL: <https://superagronom.com/articles/645-2023--rik-prosa-fakti-i-osoblivosti-tehnologiyi-viroschuvannya>
12. Полевик В. Ринок в очікуванні змін: що буде з гречкою в Україні. *AgroPortal.ua*. 2024. URL: <https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/rinok-v-ochikuvanni-zmin-shcho-bude-z-grechkoju-v-ukrajini>
13. Brockmueller B., Tautges N. E., Vereecke L., Silva E. M. Spring-seeded winter rye living mulches enhance crop biodiversity and promote reduced tillage organic soybeans. *Front. Sustain. Food Syst. Sec. Agroecology and Ecosystem Services*. 2022. Vol. 6. DOI: <https://doi.org/10.3389/fsufs.2022.926606>
14. Carrasco-Chilón W. L., Alvarez-García W. Y., Cervantes Peralta M. E., Quilcate C., Vásquez H. V. Rye Production under Acid Soils and Drought Conditions: An Alternative for the Sustainability of High Andean Livestock Farming in Peru. *Sustainability*. 2023. Vol. 15. P. 11431. DOI: <https://doi.org/10.3390/su151411431>
15. Clinton L. Neill, Kimberly L. Morgan. Beyond Scale and Scope: Exploring Economic Drivers of U.S. Specialty Crop Production With an Application to Edamame. *Front. Sustain. Food Syst. Sec. Nutrition and Sustainable Diets*. 2021. Vol. 4. DOI: <https://doi.org/10.3389/fsufs.2020.582834>

16. Decker Eric A., Rose Devin J. and Stewart Derek A. (2014). Processing of oats and the impact of processing operations on nutrition and health benefits. *Nutrition and Health Sciences – Faculty Publications*. 2014. Vol. 31. URL: <http://digitalcommons.unl.edu/nutritionfacpub/31>
17. Ensuring food security. European Union, 2022. URL: <https://reliefweb.int/report/world/ensuring-food-security-november-2022>
18. Food Security: Ensuring Global Food Security: FAO's Mission and Impact. 2024. URL: <https://fastercapital.com/content/Food-Security--Ensuring-Global-Food-Security--FAO-s-Mission-and-Impact.html>
19. Gillbard E. Round-up of niche crop options for UK growers. 2023. URL: <https://www.fwi.co.uk/arable/other-crops/round-up-of-niche-crop-options-for-uk-growers>
20. Hamlin R., Knight J., Cuthbert R. Niche marketing and farm diversification processes. *Renewable Agriculture and Food Systems*. 2016. Vol. 31. No. 1. P. 86–98. URL: <https://www.jstor.org/stable/26346594>
21. Hebyn-Baidy L., Sakal O., Tretiak N., Kovalenko A., Shtogryn H., Kovalyshyn O., Vrublevska O. Cultivation of niche crops and prospects of eco-innovative agricultural production in Ukraine. *Acta Sci. Pol. Formatio Circumiectus*. 2021. Vol. 20(3-4). P. 29–46. DOI: <https://doi.org/10.15576/ASP.FC/2021.20.3/4.29>
22. Hye-Ji Kim. Opportunities and Challenges of Alternative Specialty Crops: The Global Picture. *Hortscience*. 2016. 51(11):1316–1319. DOI: <https://doi.org/10.21273/HORTSCI10659-16>
23. Puzynska K., Synowiec A., Puzynski S., Bocianowski J., Klima K., Lepiarczyk. A. The Performance of Oat-Vetch Mixtures in Organic and Conventional Farming Systems. *Agriculture*. 2021. 11(4):332. DOI: <https://doi.org/10.3390/agriculture11040332>

REFERENCES:

1. Bezhenar, I. M., Skyba, H. I. (2023). «Nishevi» kultury: stan, problemy ta perspektyvy ["Niche" cultures: state, problems and prospects]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Ekonomichni nauky*, 4 (71), 23–32 (in Ukrainian)
2. Bielienukhina, A., Kostromitin, V. (2022). Vyrobnystvo prosa: pidsumky ta perspektyvy. *Poshyrennia i vlastyvosti [Millet production: results and prospects. Distribution and properties]*. Available at: <https://agro-business.com.ua/agro/ahronomiia-sohodni/item/282-vyrobnystvo-prosa-pidsumky-ta-perspektyvy-poshyrennia-i-vlastyvosti.html>
3. Vdovenko, N. M., Korobova, N. M., Sharylo, Yu. Ye. (2024). Evoliutsiia naukovykh pidkhodiv v aspekti zabezpechennia efektyvnosti vyrobnytstva nishevyykh kultur na zasadakh staloho rozvytku i didzhitalizatsii dlia reabilitatsii viiskovosluzhbovtiv i povoiennoi vidbudovy [The evolution of scientific approaches in the aspect of ensuring the efficiency of the production of niche crops on the basis of sustainable development and digitalization for the rehabilitation of military personnel and post-war reconstruction]. *Aktualni pytannia v suchasni nautsi*, 9(27), 78–88.
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Ofi tsiyni veb sait [State Statistics Service of Ukraine. Official website]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Dibrova, A. D., Stepasiuk, L. M. (2023). Hospodarska tsinnist i ekonomichna pryvablyvist vivsa v konteksti rozvytku nishevoho vyrobnytstva [Economic value and economic attractiveness of oats in the context of the development of niche production]. *Ekonomika i upravlinnia biznesom*, 14(3), 53–65 (in Ukrainian)
6. Drebot, O. I., Vysochanska, M. Ya. (2024). Shchodo efektyvnosti vyrobnytstva prosa – nishevoi silskohospodarskoi kultury [Regarding the efficiency of millet production - a niche agricultural crop]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 67 (in Ukrainian)
7. Kandul, I. (2023). Yara pshenytsia dlia sivby ta peresivannia [Spring wheat for sowing and transplanting]. Available at: <https://agronomy.com.ua/statti/zernovi-kultury/1458-yara-pshenytsia-dlia-sivby-ta-peresivannia.html>
8. Makovei, Yu. (2023). Narentabelnisha kultura ostannikh rokiv – shukaiemo alternatyvu kukurudzi [We are looking for an alternative to corn, the most profitable crop of recent years]. *Kurkul.com*. Available at: <https://kurkul.com/spetsproekty/1411-narentabelnisha-kultura-ostannih-rokiv--shukayemo-alternativu-kukurudzi>
9. Mashchenko, Yu., Haidenko, O. (2023). Urozhainist ta ekonomichna efektyvnist vyroshchuvannia hrechky zalezho vid udobrennia v umovakh pivnichnoho Stepu Ukrainy [Yield and economic efficiency of buckwheat cultivation depending on fertilization in the conditions of the Northern Steppe of Ukraine]. Available at: <https://agronomy.com.ua/statti/nishevi-kultury/2083-urozhainist-ta-ekonomichna-efektyvnist-vyroshchuvannia-hrechky-zalezho-vid-udobrennia-v-umovakh-pivnichnoho-stepu-ukrainy.html>
10. Mirzoieva, T.V., Tomashevskiy, V.Yu. (2023). Obhruntuvannia dotsilnosti rozvytku vyrobnytstva nishevyykh zernovykh kultur [Justification of the feasibility of developing the production of niche grain crops]. *Ekonomika i rehion*, 1 (88), 17–23 (in Ukrainian)
11. Nesmachna, M. (2023). 2023 – rik prosa: fakty i osoblyvosti tekhnologii vyroshchuvannia [2023 is the year of millet: facts and features of cultivation technology]. Available at: <https://superagronom.com/articles/645-2023--rik-prosa-fakti-i-osoblyvosti-tehnologiyi-viroshchuvannya>

12. Polevyk, V. (2024). Rynok v ochikuvanni zmin: shcho bude z hrechkoiu v Ukraini [The market is waiting for changes: what will happen to buckwheat in Ukraine]. *AgroPortal.ua*. Available at: <https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/rinok-v-ochikuvanni-zmin-shcho-bude-z-grechkoju-v-ukrajini>
13. Brockmueller, B., Tautges, N.E., Vereecke, L., Silva, E.M. (2022). Spring-seeded winter rye living mulches enhance crop biodiversity and promote reduced tillage organic soybeans. *Front. Sustain. Food Syst. Sec. Agroecology and Ecosystem Services*, 6. DOI: <https://doi.org/10.3389/fsufs.2022.926606>
14. Carrasco-Chilón, W.L., Alvarez-García, W.Y., Cervantes Peralta, M.E., Quilcate, C., Vásquez, H.V. (2023). Rye Production under Acid Soils and Drought Conditions: An Alternative for the Sustainability of High Andean Livestock Farming in Peru. *Sustainability*, 15, 11431. DOI: <https://doi.org/10.3390/su151411431>
15. Clinton, L. Neill, Kimberly, L. Morgan (2021). Beyond Scale and Scope: Exploring Economic Drivers of U.S. Specialty Crop Production With an Application to Edamame. *Front. Sustain. Food Syst. Sec. Nutrition and Sustainable Diets*, 4-2020. DOI: <https://doi.org/10.3389/fsufs.2020.582834>
16. Decker Eric, A., Rose Devin, J., Stewart Derek A. (2014). Processing of oats and the impact of processing operations on nutrition and health benefits. *Nutrition and Health Sciences – Faculty Publications*, 31. Available at: <http://digitalcommons.unl.edu/nutritionfacpub/31>
17. Ensuring food security. European Union, 2022. (2022). Available at: <https://reliefweb.int/report/world/ensuring-food-security-november-2022>
18. Food Security: Ensuring Global Food Security: FAO's Mission and Impact. (2024). Available at: <https://fastercapital.com/content/Food-Security--Ensuring-Global-Food-Security--FAO-s-Mission-and-Impact.html>
19. Gillbard, E. (2023). Round-up of niche crop options for UK growers. Available at: <https://www.fwi.co.uk/arable/other-crops/round-up-of-niche-crop-options-for-uk-growers>
20. Hamlin, R., Knight, J., Cuthbert, R. (2016). Niche marketing and farm diversification processes. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 31(1), 86–98. Available at: <https://www.jstor.org/stable/26346594>
21. Hebyn-Baidy, L., Sakal, O., Tretiak, N., Kovalenko, A., Shtogryn, H., Kovalyshyn, O., Vrublevska, O. (2021). Cultivation of niche crops and prospects of eco-innovative agricultural production in Ukraine. *Acta Sci. Pol. Formatio Circumiectus*. 20(3-4):29–46. DOI: <https://doi.org/10.15576/ASP.FC/2021.20.3/4.29>
22. Hye-Ji, Kim. (2016). Opportunities and Challenges of Alternative Specialty Crops: The Global Picture. *Hortscience*. 51(11):1316-1319. DOI: <https://doi.org/10.21273/HORTSCI10659-16>
23. Puzynska, K., Synowiec, A., Puzynski, S., Bocianowski, J., Klima, K., Lepiarczyk. A. (2021). The Performance of Oat-Vetch Mixtures in Organic and Conventional Farming Systems. *Agriculture*. 11(4):332. DOI: <https://doi.org/10.3390/agriculture11040332>